

ЛІБАНОВА

Елла Марленівна – академік НАН України, академік-секретар Відділення економіки НАН України, директор Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України

НАДМІРНА СОЦІАЛЬНО НЕПРИЙНЯТНА НЕРІВНІСТЬ: ГОЛОВНИЙ ВИКЛИК ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Шановні учасники зібрання!

Я спробую дуже коротко ознайомити вас із результатами досліджень, які стосуються чи не найгострішого виклику з тих, що стоять сьогодні перед нашим суспільством, – надмірної соціально неприйнятної нерівності.

Перед сучасним українським суспільством стоять як зовнішні, так і внутрішні виклики. Проте, якщо зовнішні чинники майже не залежать від наших дій – ми можемо лише пристосуватися до них, то на внутрішні виклики ми обов'язково повинні впливати, бо ми самі за них відповідальні, і маємо не просто враховувати їх у своїй політиці, а змінювати ситуацію так, щоб максимально зменшити їхній негативний вплив. Серед внутрішніх викликів можна виокремити три ключові групи: 1) глибока нерівність; 2) тотальна недовіра практично до всіх владних структур та їх рішень; 3) соціальний нігілізм, тобто небажання населення платити податки, дотримуватися чинних законів тощо. Однак, я вважаю, що дві останні групи своїм корінням походять від першої, а тому саме соціально неприйнятна нерівність і є найголовнішим викликом для українського суспільства. Варто підкреслити таке значення нерівності не лише для України, а й для світу в цілому. На підтвердження цієї думки наведу слова нобелівського лауреата Джозефа Стігліца: «Всі соціальні, політичні, економічні проблеми та їхні трагічні наслідки походять з нерівності». Більше того, у нещодавній програмній статті Крістін Лагард, директора-розпорядника Міжнародного валютного фонду – організації, яка зазвичай ніколи не переймалася соціальними проблемами, чітко наголошено: «Найбільшим викликом сучасності є нерівність».

До яких же наслідків призводить невинуватена нерівність? В Україні досить поширена думка, що головною нашою проблемою є бідність. Так, безперечно, бідність – величезна проблема.

І, суто теоретично, бідність може виникнути у суспільстві, де немає надмірної нерівності (як приклад можна навести окремі африканські країни), проте, в будь-якому випадку, навіть обґрунтована і соціально прийнятна нерівність завжди породжує бідність. Нерівність загрожує кастовістю (вже сьогодні в українському суспільстві спостерігаються ознаки цього негативного явища, коли люди з нижніх суспільних шарів не можуть піднятися не те що до вищих, а й навіть до середніх). Більше того (і я можу це довести), саме необґрунтована, несправедлива нерівність є причиною того, що в Україні зараз панує тотальна корупція. Серед інших негативних наслідків нерівності можна назвати загальну криміналізацію суспільства, перешкоджання економічному розвитку та макроекономічній стабільності, недостатній попит на вітчизняні товари, тотальну недовіру «всіх до всіх», масове незадоволення владою, неможливість проведення кардинальних реформ, загрози соціального конфлікту, соціальний нігілізм, масштабну несплату податків, завищеної частку витрат на підтримку найбіднішої частини населення, брак коштів у бюджетах всіх рівнів на виконання державних зобов'язань, відсутність внутрішніх (а отже, і зовнішніх) інвестицій, патерналістські очікування та ін.

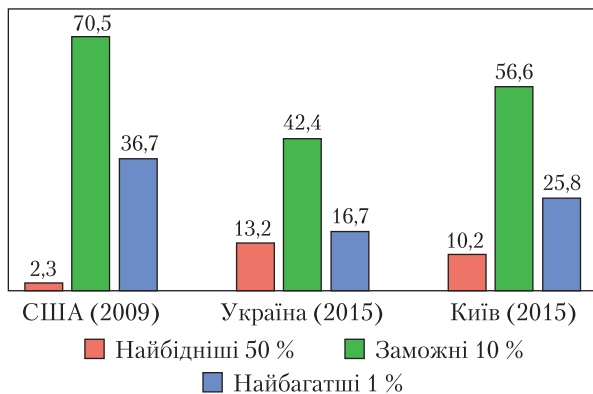
Зіставляючи доходи різних верств населення з доходами найбіднішої половини в різні часи і в різних країнах (див. табл.), можна бачити, що у скандинавських країнах, де, як вважається, в 70–80-х роках минулого століття спостерігалася мінімальна нерівність, доходи заможних

10 % населення втричі перевищували доходи найбіднішої половини; у європейських країнах з помірною нерівністю — більш як у 4 рази; у Сполучених Штатах з високим рівнем нерівності — у 7 разів. Водночас в Україні загалом цей показник становить 13, а в Києві — 21,5 (!) разів. Якщо ж розглядати співвідношення середніх заробітків (підкреслюю — легальних заробітків) 1 % найбагатших людей до середніх заробітків найбідніших 50 %, то у Скандинавії перевищення становить 7 разів; в Європі — майже 12; в США — 24; в Україні — майже 45; у Києві — понад 95 (!) разів.

Що ж має робити влада в країні з надвисоким рівнем соціальної нерівності? Відповідь проста — влада має вживати заходів для перерозподілу доходів, насамперед через податки. Свого часу Україна перейшла на пласку (пропорційну) шкалу оподаткування, і відтоді ставка податків стала єдиною, незалежно від рівня доходів. Цей крок тоді аргументували тим, що така система стимулюватиме багатих сплачувати податки. Як воно сталося насправді, ми всі знаємо. Однак якщо порівняти розподіл загальної суми податків з доходів між окремими групами населення у США (з високим рівнем нерівності) і в Україні (див. рис.), можна бачити, що в США частка надходжень біднішої половини населення становить трохи більше 2 %, а в Україні — понад 13 %; натомість частка надходжень від найзаможніших 10% у США — 70,5 %, а в Україні лише 42,4 %; кошти, сплачені представниками найбагатшого 1 % населення, в США забезпечують 36,7 % всіх податків з доходів населення, тоді як в Україні

Оцінка загальної нерівності за заробітною платою населення різних типів країн

Групи за доходами	Співвідношення середніх заробітків у групі із середніми заробітками 50 % найбідніших, рази				
	Скандинавія, 1970–1980 слабка нерівність	Європа, 2010 помірна нерівність	США, 2010 сильна нерівність	Україна, 2015	Київ, 2015
10 % найбільш забезпечених (10-й дециль)	2,9	4,2	7,0	13,0	21,5
1 % багатших із найбільш забезпечених (100-й центиль)	7,1	11,7	24,0	44,5	95,1

Розподіл загальної суми податків з доходів між окремими групами населення в США та в Україні

всього 16,7 %. Очевидно, що в Україні система оподаткування не виконує свого головного завдання із забезпечення ефективного перерозподілу доходів.

Для того щоб держава могла ефективно проводити реформи, потрібна достатня довіра з боку населення до основних державних інституцій. Проте наразі в Україні довіра до уряду, депутатів Верховної Ради, судів, прокуратури, податківців перебуває на дуже низькому рівні, не перевищуючи 6 %. Достатньо показовими є також дані про те, які чинники українці вважають найголовнішими для досягнення високого соціального статусу в Україні і що, на їх думку, потрібно для успіху в країнах Заходу. Половина населення України найважливішим фактором успіху в нас назвали наявність впливових родичів, тоді як для європейців, як вони вважають, цей чинник не відіграє особливої ролі (15-та позиція з 20 можливих). На думку українців, високого соціального статусу в розвинених країнах можна досягти насамперед завдяки високому інтелекту і власним здібностям. Тобто психологія нашого суспільства така, що від тебе самого мало що залежить, а соціальний успіх пов'язується з тим, з якої родини ти походиш, які зв'язки і статки мають твої батьки. Єдине, що втішає з цього опитування, так це зростання (майже вдвічі) за останні роки кількості людей, які одним із важливих чинників успіху вважають володіння іноземними мовами.

Тепер коротко зупинюся на тому, що ж можна зробити в цій ситуації, які комплексні зусилля слід докласти для зниження нерівності.

По-перше, необхідна кардинальна зміна політики доходів, зокрема докорінна зміна системи оподаткування. І тут державна влада має чітко відповісти собі на одне важливе запитання: в чий інтересах повинна працювати політика податків? Чи вона має відповідати інтересам великих роботодавців (як це було, коли прийняли рішення про дворазове зменшення єдиного соціального внеску), чи працювати в інтересах найманого працівника? Якщо відповідь буде на боці працівника, то подальшими кроками мають бути: відновлення на принципово інших засадах повномасштабної прогресивної шкали; монетизація одних видів пільг та немонетарних субсидій і скасування інших, які суперечать ідеології активізації економічних процесів; зміна практики визначення вартості публічних послуг (медичних, освітніх, житлово-комунальних, соціальних тощо) і механізму їх сплати (державний бюджет, місцевий бюджет, фонди страхування населення тощо); диференціація соціальних трансфертів за працездатністю, економічною активністю та зайнятістю – стимулювання працездатного населення до максимально активної поведінки на ринку праці та в економіці загалом; запровадження жорсткої системи контролю витрат та статків з метою унеможливлення масштабних незарєстрованих доходів. Крім того, має змінитися ситуація з формуванням заробітної плати. Не може бути так, що за більш-менш подібну роботу в різних галузях економіки наймані працівники отримують заробітну плату, яка різниться в сотні разів. І всі розмови про економічну доцільність тієї чи іншої галузі не відповідають принципам соціальної справедливості, а отже, не сприймаються населенням.

По-друге, необхідно забезпечити доступність хоча б базових соціальних послуг, передусім освітніх та медичних. По-третє, запровадити систему соціальних ліфтів для тих, хто з різних причин позбавлений необхідних і характерних для нашого суспільства стартових можливостей. Як не дивно, але сьогодні в

Україні дієво працює лише один соціальний ліфт — участь у політичному процесі, незважаючи на надзвичайно низький рівень довіри населення до політичних партій. І насамкінець, ми маємо забезпечити Україну від кастовості та поширення дискримінації, зламати вже звичну модель поведінки — хабарі, несплата податків тощо.

На завершення виступу хочу наголосити на тому, що ми маємо чітко усвідомлювати: поперше, ефекту від політики, спрямованої на

зменшення нерівності, не можна буде досягти швидко, а по-друге, кардинальні зміни у політиці доходів неминуче спричинять потужну протидію з боку тих її суб'єктів, які зазнають втрат, причому радше потенційних, ніж фактичних. Проте нехтування наявними ризиками, пов'язаними з надмірною соціально неприйнятною нерівністю, загрожує серйозними соціальними конфліктами і розхитуванням основ української держави.

Дякую за увагу!